

A nem remélt fordulat: 1989

szemtelenje
szemesnek!
messzeestek.
[...]
kétezertől,
mából.

Megint a nincstelenség
Mondja: a világ áll, de a
Az előző fák kiürülő mennye,
Melytől az almák bizony
A helybenfutás vak menekülése
Egy vonatfütyre lenni
És sose szabadulni meg a

(Lassított felvétel¹)

„elképesztő, ami velünk is megtörtént”

„Drága Klári, drága gyerekek elképesztő, ami velünk is megtörtént végre, hinni kell, hogy minden jóra fordul, emberi minden, szabadon fogunk élni.” Kolozsváron 1989. december 24-én (ama nevezetes romániai szentestén) írja le ezeket a sorokat Aladár egy képeslapra (amely történetesen Mátyás király szülőházát ábrázolja).

Valóban. Kolozsváron, Romániában – de voltaképpen világszerte – lenyűgözött tanúi lehettünk „az első televízió közvetített forradalomnak”.² Forradalom, amely napok, órák alatt véget vet a gyűlölt diktátor: Nicolae Ceaușescu harminckét éves

¹ Kőfalon kösző. 20.

² Korabeli tv-, rádió-, újsághírek közhasználatú, elfogadott megjelölése. Megőrökíti – többek között – Domokos Géza, aki nemcsak tanú, hanem a főszereplők egyike is ott Bukarestben. (Vö. Esély. Csíkszereda 1996. I. 105.)

önkényuralmának. Hitetlenkedő öröm, felszabadult összeölekezés románok és magyarok között. Elsőként Magyarországról érkezik teherautószámra a gyors élelmiszer- és gyógyszersegély. Segítség és bizakodó reménykedés. A kép egyik leghűbb változata az lehet, amelyet a Bukarestben aktív résztvevőként, vezetőként jelen lévő író-politikus, Domokos Géza rögzít, krónikásként idézve fel azt a napot, amikor 1989. december 24-én a bukaresti Dorobanți tér felé tartva, a virágot dobáló, „Ole, ole, ole, Ceaușescu nu mai e!”³-t éneklő, harsogó tömegben áll:

Szétnéztem, még fel is ágaskodtam, pedig elég magas vagyok, hogy jobban lássam az előttem és utánam haladókat. Örömtenger vett körül. Tartósan eszembe akartam vésni mindent: a szabadság eksztázisában fénylő arcokat, az égre nyújtott kezeket, a hangosan kiáltott jelszavakat és az ismeretlen szomszédnak odamondott tréfás szót, az ablakokban, a balkonokon szemüket törülgető idős embereket.

Igazi nagy, történelmi pillanatok. De a kiragadott részlet józanul ezzel a mondattal folytatódik: „(...eszembe akartam vésni...) Mert megértettem, tudtam, soha többé ilyen boldog nem leszek.”⁴ S az eredendően kettős helyzetkép visszapillantó szemszögből így látható – ismét az idézett szemtanút idézve –: „...ami huszonegyedikén este az Egyetem téren történt [...] Forradalom volt. Fiatalok forradalma, akik nem gondoltak hatalomátvételre, még kevésbé pozíciók megszerzésére. Egy volt a céljuk: a Ceaușescu-diktatúra megbuktatása, a kommunista rendszer megszüntetése Romániában.”

A forradalmi napoknak ez az egyértelműsége azonban nem volt hosszú életű. Már ott, a megrendítő forradalmi tömegjelenetek zajlása idején, helyszínén is elkezdődik a résztvevők gondolatainak megzavarása: „...egyszer csak fehér helikopter szállt el felettünk. Röpcéket szórt [...] Fél lapra, nagybetűs géppel – olyannal, amelyet a pártbizottságoknál és a főbb állami hivatalokban használtak – írott szöveg volt. Címzettjei a hazafias

³ A liverpooli futballszurkolók indulója nyomán. *I. m.* 100. Itt: „Ole, ole, ole, Ceaușescu nincs többé!”

⁴ *I. m.* 1. 102.

fiatalok [...] mondanivalója, hogy ne engedjék félrevezetni magukat a belső ellenségtől és a külföldi ügynököktől, védjék meg »népünk szocialista vívmányait«, Románia függetlenségét és területi épségét. A befejező sor: »Halál az árulókra! Éljen a Román Kommunista Párt!« Akkor, az adott forradalmi hevületben a tömeg indulatos, dühös válasza: „Le Ceaușescuval! Le a kommunistákkal!”

Ez az egyhangú, határozott állásfoglalás is igen gyorsan változik meg. Fölénybe kerül a demagógia, az egyetértés sikeres megzavarása.

Valóságos és igaz az, hogy – akár e tanúvallomás szerint – „...tőlünk háromszáz méternyire átlépték” a forradalom küszöbét. „Hősökkel és mártírokkal” teltek az utcák és terek. De az is tény, hogy nem is olyan sokkal később „az önzetlen, a legnagyobb áldozatra is kész barikád-vezérek közül nem egy szépen beépült a mai restaurációs hatalomba”. És a szomorú végeredmény: „...Nemzedékek emlékezetében nem a túlélők maradnak hűek a forradalmi eszmékhez, hanem akik életüket adták értük.” Tehát kétségtelen és nem alaptalan megállapítás: „Egyre több azoknak a száma, akik kétségbe vonják, hogy 1989 decemberében Romániában forradalom ment végbe.”

A tanú hangsúlyosan szétválasztja az „árnyalatnyi”, ám perdöntő jelenségeket. Akár az átélt epizódok során is tudja, hogy az önfeláldozó forradalmárok szemben álltak a „mindmáig ismeretlen – vagy ha ismert, felelősségre nem vont, ha el is ítelt, könnyen kegyelmet nyert – gyilkosokkal”.⁵

A nagy napok krónikáját megörökítő Domokos Géza még azon a nevezetes karácsonyi napon kicseréli gondolatait a hozzá közel állókkal, többek között Lászlóffy Aladárral is.⁶ (Aznap, amikor a fentebb idézett szöveget Ali nekem a Mátyás-szülőházas képeslapra, frissiben odavetette.)

Sajnos, igen rövid az idő az euforikus örömrre, az olyannyira megszenvedett reménységre.

Leveleinkben nincs is nyoma a hihetetlen, „első televízió közvetített forradalom” ugyancsak hihetetlen, teljes

⁵ I. m. I. 98. és 101.

⁶ „Egyetlen este, december 24-én a következőkkel beszéltem telefonon:” s következik a gazdag lista, rajta Aladár neve. I. m. I. 64–65.

átváltozásának. Az évtizedeken át nyomasztó diktatúra megszűnt, a diktátort megölték, jogos a várakozás: elkövetkezik a valódi demokrácia, ezen belül a nemzetiségek egyenjogúságának időszaka. Nem írtunk erről, hiszen, közben, még az 1990-es év elején elutaztam Kolozsvárra, és személyesen élhettem át, tapasztalhattam meg azt a reményteli közhangulatot, amelyről akkor (legalábbis az általam ismert kolozsvári irodalmi körökben) még senki sem gondolta, hogy mennyire rövid és mennyire átmeneti lesz.

Akkor annak voltam tanúja, hogy az utcákon, a tereken fenyőfák, emléktáblák állnak ott, ahol ártatlan emberek estek el a szekuritáté golyóitól. Még gyönyörködni lehetett a Ceaușescuról készült színes, nagy gúnyrajzokban. Járókelők: románok, magyarok csoportosultak a kiírások, képek előtt. Az áldozatok román és magyar fiatalok egyaránt. Közös a gyász és tisztelet. Ünneplik a szókimondás roppant kockázatát vállaló hősokeket, a mártírságra is elszántakat. (Köztük Kolozsváron például Cs. Gyimesi Évát, Doina Corneát.) Sorra fedezik fel és szerelik le (hivatalosan!) a magánlakásokban elhelyezett lehallgatókészülékeket.⁷

Ezen a téli kolozsvári úton – amit ritkán teszek meg – próbálok fényképen is megörökíteni néhány jelenetet. Nemcsak barátokat, hanem az utcák akkori képét is. Akkor nem sejtem, hogy milyen tűnékeny, vissza nem térő pillanatokról, helyzetről őrzöm ezeket a felvételeket.

Nagy remények után – nagy csalódások

Alig telik el egy-két hónap és derült égből villámcsapásként érheti a világ közvéleményét, de testközlelől az erdélyi magyarságot s főként a marosvásárhelyieket az 1990. március 19–20-i hírhedt magyarelleses pogrom.⁸ Hogy fér ez össze a remélt,

⁷ Ezek között egyik felejthetetlen emlék: amikor Gyimesi Éváéknál megtalálták a megfelelő készüléket, csodájára jártak a szakemberek, olyan sosem látott, „mindentudó” japán szerkezet volt, amely a lakás minden sarkát lehallgathatóvá tette.

⁸ *Marosvásárhely: 1990. március 19–21.* Vö. *Fehér Könyvek.* Püski Kiadó, Budapest 1991; Kincses Előd: *Marosvásárhelytől – Marosvásárhelyig.* Előszó:

az eltervezett, a meghirdetett demokratikus társadalmi változással?

Nem csoda, hogy március végén olyan levelet kapok Alitól, amelyben – túl az újabb súlyos családi gondokon s ezektől függetlenül is – ilyen mondatok olvashatók: „... a kedéllyensyv borít el hetek óta, olyan fordulatot vesznek a dolgok”. „Egyéb részletek közt figyelemre méltó, hogy élünk.”⁹ Amikor ezt a levelet megírja, már vagy tíz nap múlt el a marosvásárhelyi „fekete március”, a vélt, remélt, ígért nemzetiségi egyenlőség ugyancsak kegyetlen cáfolata óta. Ali, az eredendően, végletesen jóindulatú, jóhiszemű, mindenben jót kereső és felfedező ember a biztató oldalról közelít: „mégis optimisták vagyunk”. De már ez a mondat is így folytatódik: „...csak olyan mély a hazugság s a sovinizmus, hogy a szemed felakad. Mindig másról beszélnek, mint Bodóné, mikor a bor árát kéri.” S főként: „Naivság hinni, hogy érvekre, dialógusra meg hasonlító fityifrancra figyel és éhes egy pálinkával, dollárral és mákonnyal betáplált tömeg.” Persze ott van az örök önbiztatás, a türelemre intés is: „De majd hosszútávon! Úgy 100-150 év alatt.” Gondoljunk csak arra, hogy egy elképzelhetetlen álom teljesült: „Úgysem volt bekalkulálva, hogy megérjük a pici vezér végét, na hát megértük.” Ám a legsúlyosabb tapasztalat kétségbeejtő. Hiábavalónak bizonyulna az, hogy ezt „megértük”? Megértük a vezér halálát, „de nem a politikájának végét. Húszmillió kicsi Csau nehezebb ügynek látszik.” Remények összeomlása, a csalódás itt a legmélyebb: „Ezt én sem tudtam még elképzelni, nem tudom elhinni ma sem, ha nem az orrom előtt zajlana és percenként nem okozna csalódást, hogy normálisnak tetsző embereken hogy üt ki a veszettség abban az ál-kérdésben, hogy nem követeljük tőlük Erdélyt, de ők habzó szájjal védik és semmi másról nem hajlandók tárgyalni.”

S eközben az eddig idézett levél így folytatódik (újra?): „Nem tudom ez a levél eljut-e hozzád, ha nem, csak újabb bizonyítéka annak a jellemtelen hazugságnak, amit valakik itt eszménynek tartanak s azt hiszik, hogy Európa eltűri!” (Utómegjegyzés: eltúrte, ezt is.)

Méray Tibor. Minerva Művelődési Egyesület, Kolozsvár 1996; Kincses Előd: *Marosvásárhely fekete márciusa*. Háromszék, Sepsiszentgyörgy 1991 (románul is).

⁹ Kolozsvár, 1990. március 31.

S ez a csalás-ámitás tovább fokozható. „Ha más forrásból nem terjedt volna addig, közlöm [...] mintegy félórája hozott információim szerint, Doina Cornea személyesen vezetett egy ál-francia forgató csoportot a provokációból felgyújtott jobbágyfalvi ortodox templom romjaihoz s a helybeli román pap is fel van háborodva, úgy ferdítette, fordította ellenkezőjére a szavaikat. S akkor legyen béke s derüljön fény a »bűnösökre«. Akik Sütő és mások fejét részegen beverték. Ennyit.”¹⁰ A léggör „biztonságosságára” vall az is, hogy a levél végén Ali újra hangsúlyozza: „Kérlek írd, arról is, hogy ez a levél eljutott-e.”

Bár csak költői túlzás lenne a levélből kiáradó szorongás mögött! De elég arra gondolnunk, hogy hamarosan következik ennek a vonalnak egyenes folytatása: a két kolozsvári magyar irodalmi lap szerkesztőségét rövidesen kilakoltatja addigi székhelyükről Gheorghe Funar polgármester.¹¹

A forradalmi öntudatú, örömtelien felszabadult léggör – országos szinten – már az 1989-es euforikus karácsony után kezd megváltozni. Nem egyszerűen arról van szó, hogy az 1989-es fordulat után lassanként napvilágra kerülnek a Ceaușescu-rendszer titkos iratai vagy azok részletei.¹² S hogy ezeken a listákon ott szerepelnek név szerint, megbélyegzetteként a vezető erdélyi magyar írók, értelmiségiek. Egy valódi forradalom, egy

¹⁰ Kolozsvár, 1990. március 31.

¹¹ A Korunk és a Helikon kiköltöztetése a Főtérről, illetve a megyeháza épületéből egy Szamos-parti lakóházba egyszerre történik, Gheorghe Funar polgármester rendelkezése alapján, 1990. július 17–18-án. (Új címük – ma is – : str. Iașilor 14.)

¹² A Román Hírszerző Szolgálat (SRI) sorozatáról, a *Fehér Könyvekről (Cartea albă a Securității)*. I–V. București 1994–1995) van szó. Az Állambiztonsági Igazgatóság dokumentumaiból álltak össze ezek a kötetek. Az írókról és művészekről készült jelentéseket tartalmazó V. kötetben szerepel a *Jegyzék az Írószövetség bürojának személyi összetételére vonatkozó javaslatokról*, illetve az *Írószövetség tanácsára tett javaslatokról* 1981 júliusából. (Vö. Domokos Géza: *i. m.* II. 148–151.; valamint Vajnovszki Kázmér: *Magyarok a névsorban*. Erdélyi Napló, 1995. november 15.) Rejtélyesebb és hézagossabb az a megsemmisítésre ítélt (s részben megsemmisített) iratcsomó, amely az előkerült részletek alapján nem alaptalanul feltételezi egy országra kiterjedő, átfogó magyar értelmiségi összeesküvés koncepció perének kitervelését. A tervező: a szekuritáté. Kítűzött időpont: 1990. január vége. Ehhez kapcsolódik a likvidálandók jegyzéke. (*i. m.* II. 164–165., illetve bővebben uo. 155–166.; illetve a bukaresti *Strict secret* című hetilap, 1991. május 7–13.)

teljes rendszerváltás mindezt érdektelenné, tárgytalanná tenné. De egyre kérdésesebbé válik: vajon erről van-e szó?

Az adott romániai helyzetet nemsokára legélesebben és leghatározottabban megítélő, a gazdasági tényekben gondolkodó s a kockázatokat ebből a szemszögből felmérő Soros György nyomban és közelről érdeklődne, bekapcsolódna az új rendszer valóságos helyreállításába, de közelebbi tapasztalatai arra indítják, hogy maradéktalanul kivonuljon ebből a gazdaságból.¹³

Az értelmiség, az írók részéről mindezek ellenére tovább folytatódik az új kezdeményezések, megoldások alkotó keresése. Nem az én feladatomban megírni ennek az új korszaknak a történetét. De szeretném mindebből a Lászlóffy Aladárhoz kapcsolódó művekben, levelekben, az irodalmi életben jelentkező, általam is közvetlenül tapasztalt mozzanatokot közel hozni.

Új műfaj: lírai publicisztika

„Nem biztos, hogy az eufóriákra épülő és alkalmat adó változások a legjobbak. A július 14-kék, március 15-kék”. „...a világok a fejekben jönnek létre és dőlnek meg; a mi fejünkben. S onnan számíthatók legnehezebben a Miltiádészek, de a rosszhírű kísértetek is. Szerencsére az eszmények is” – olvashatjuk visszapillantásként Lászlóffy Aladárnál a történelmi fordulat egyik gondolati következtetését, az átélt tapasztalatok, lehetséges kiutak összegezési kísérletét.¹⁴ S ezek a megállapítások rég felépült, szüntelen továbbépített, eredeti, személyes eszmerendszeréből következnek. Alaposan végiggondolt, évezredek történetének oszlopain nyugvó, bölcselői, művészi meggyőződéséből. „Fejünk a világ legfontosabb múzeuma és levéltára, a bizonyító és a félrevezető” – írja, s hozzáteszi: „Fejeink a Télipaloták, kik ellen a

¹³ Igen szemléletesnek vélem a Soros által megfogalmazott példát, majd elvet, amikor egy interjúban a kudarcról beszámol: „...Romániában [...] például próbáltuk a hírlapterjesztést támogatni, s aztán kiderült, hogy pénzünket krumpliszállításra használták fel.” „A rendszerváltozáskor azt reméltem, hogy a forradalomból kialakul egy nyitott társadalom, amihez én csak egy lökést adok, de utána felszámolom az alapítványokat, vagy elköltöm a pénzemet és abbahagyom. [De ehelyett] Más irányban kristályosodik ki a helyzet. A nacionalista és többé-kevésbé megint csak zárt társadalom irányába.” (Idézi Domokos Géza: *i. m.* II. 81–82.)

¹⁴ *Münchhausen Pisában.* In: *A jerikói trombitás.* 10–11.

*világmegváltás donkihótjai szélmalomrohamaikat intézik, és fejünk azok az Egervarak, melyeket meg kell védelmezni mindenáron.*¹⁵

Villanásnyi részlet ez az egyik, korabeli esszéből. Abból a sorozatból, amelyről szoltam már az előző fejezetben mint e nehéz időkben „megtartó kedély” fontos műhelyéről.¹⁶ Ezek az apró, többnyire néhány oldalnyi írások sokszor több kötetnyi szellemi, gondolati feszültséget hordoznak. Játékos nyelvi leleményekkel kápráztatnak el, miközben a társadalmi, etikai felelősséggel szembesítenek.

„Új műfaj”-nak nevezem, s annak tekintem ezeket az esszéket: csupán rokonaikat, elődeiket vélem felfedezni például Kosztolányinál, Bálint Györgynél s másoknál. Eltér azonban az említettektől egyedi nyelvezetében, formáiban, amelyek szorosan összefüggnek, adódnak anyagából, az elementáris és szintetikus igényű történetiségéből.

Ez a fajta kifejezőmód – amint már utaltam rá – a költő műhelyében már a nyolcvanas években megjelent, s már 1988-ban köteté is gyarapodott.¹⁷ Majd 1989/90-től kezdődik az az időszak, amikor ez a megszólalásmód a lírai és prózai kötetek állandó kísérőjévé szegődik. Vajon gondolta-e ő maga, hogy ez az egyéni fajta esszé napjainkig immár összesen hat kötetben rendeződik sorozattá? Az irodalmi vonulat közös vonásai mindenképpen szembetűnőek, s nézetem szerint igen figyelemre méltóak. Hasonló (vagy csaknem azonos?) az indíttatásuk lényege. Hasonló – azonos – az alkotó író-személyiség markáns meghatározó jegyeinek uralma: eredetisége. Hasonlónak – azonosnak – tűnik számomra az is, hogy az első gyűjtemények sajátosságos, önmeghatározó alcímei voltaképpen vonatkoztathatók a sorozat következő darabjára is (*Műhelynapló a megtartó kedélyről; Egy nyelvi árvaház naplója; Műhelynapló a megtartó melankóliáról*).

A hangsúly kezdettől a „műhelyen” van s a műhely és munkakedv erejének „megtartásán”. A végletes távlattalanság fenyegetettségében az író a végtelennel mérő perspektívákhoz

¹⁵ *J. m.* 11–12.

¹⁶ A *nyolcvanas évek* című fejezetben. Az idetartozó, sorozattá gyarapodó köteteket lásd uo. a 43. sz. jegyzetben.

¹⁷ A *Szövegek szövétsége* című kötetéről van szó.

folyamodik. A tehetetlenség benutságában a tehetséghez föllebbez. A körbe záruló térrel, idővel szemben a mögöttünk felgyűlő múlt kiapadhatatlan példatárához. A fizikum, az idegek összeroppanása ellen küzdve az egyetemes kultúrához fordul, mint a történelem „*nagy elsősegélydobozá*”-hoz. Az írások születésének háttere aligha szépíthető. Körkép ez ezredfordulónkról, ahol ugyancsak nem kérdéses, pártfogón tekint-e rá a század – vagy inkább megszegyenülten. Hiszen „*a tudás várja a panaszt, de nem ígér magyarázatot*”. Mit, miről tehet itt az ember? – ismételhetjük a kérdést. Saját koordinátáiról nem tehet. De választhatja például annak az embernek a magatartását, aki ha szakadékot lát, hídra gondol: ezért juttatja eszünkbe Lászlóffy Aladár Leonardót úgy, ahogyan Paul Valéry jellemzi. Mozdulata egyszerű: az értelem kinyitott ablakából újabb ablakot, ablakokat nyit. Hogy kiderüljön: a nyitás újabb nyitás-lehetőségek, horizontok kitérülését jelentheti. A gesztus gesztussorozatokot rejt, illetve tár fel. A mozdulatlan bénító pozíciójából kiszabadít, a megmozdulás, a mozdulatokra találás változatos koreográfiához vezet. Így arkhimédészi szilárd pont lehet akár egy cellányi munkahely, ahol, mint a Dürer-metszet Szent Jeromosánál, „*lábunknál hever a hozzánk tartozó oroszlán, és kezünk ügyében a körző, a papír, az ólomkarikás ablakon besütő korok napvilága*”. Évszázadok megérzett lehelete eleven és éltető áramlatként, feltámadó jelentéseként. Megannyi erőforrás, új és új távlat. Csupán az a bizonyos ember kell hozzá, aki például nyári íróasztalán rakosgatva az elébe kerülő metszeten azt is meglátja, hogy lógnak ki ott is a fóliánsokból a könyvjelző papírcetlik. Számára a szellemi műhely boldog rendtelensége „*biztatóan üzen félezer év távlatából is*”. Ez a lelki rádióadás kimeríthetetlen, szüntelenül adott, csupán megfelelő vevőkészülékre, hullámhosszra van szükség.

De nemcsak könyvből láthatunk könyvbe, ablakból ablakba, korból korba. Ez a pillantás, ez a képesség: sokarcú képlet. Tagadhatatlan, hogy az „*emberiség önpusztítása versenyt kalapál az alkotás kovácsműhelyével*”, s hogy ez a verseny megfélemlítően aránytalan. Lászlóffy Aladár maga emel ki egyet a kiáltó példák roppant tárából: 1945 februárjában egyetlen óra elég volt ahhoz, hogy porrá váljon az, amit a barokk Drezda fél évszázadig épített, s amit a Zwingerben öt-hat évszázad

„festegetett... szelíd-szegényes magányban”. A példák sorát igazán nem nehéz szaporítani. Annál nehezebb meggyőző érveket felsorakoztatni mindennek ellenére a „szelíd-szegényes” munkálkodás mellett. Az író pedig még fel is fokozza az emberi munkának ezt az esendőségét. Például az „írott mű – mondja – tisztavirágéltre determinált”. Elmúlt dolgokról beszél olyan embereknek, akik ott sincsenek, „kéretlen önvallomásokat tesz” és így tovább. Mégis és éppen ezért: miközben „Montaigne úgy tesz, mint aki önmagával levelezget a toronyban”, kiderül, hogy igazi partnere a „képzett, művelt emberiség”. Máskor Cicero is úgy érzi, azért ír, mert kell valaki, „akivel, mint önmagával beszélget az értelem”, s ehhez a távollét, az elszakadás jó ürügy lehet. Atticusnak vallja ezt be, „aki [...] a világirodalom első ismert könyvkiadója” lesz, éppen kitartó levelezésük jóvoltából. Íme, a szellemi anyagmegmaradás alig követhető rejtek- és menedékútjai.

Az önmagától is szüntelen értékeket megsemmisítő enyészet állandóan segítséget kap. Elébe megy, felgyorsítja irtózatossá tetteit, és sokszor mintha éppen a munka, a tudás lenne az eszköze. „Giordano Brunót ugyanazon a tűzön égették meg, amit Prométheusz lopott el nekünk.” Mégis, újabb tudás révén, eljut végül is „az emberiség koponyájába”. A hiábavalónak, reménytelennek bizonyuló erőfeszítés lidércnyomásától szorongva gondolhatunk egy polgármesterre például, Otto Guerickre s Magdeburgra, a harmincéves háború „méretarányos kis Hirosimá”-jára, ahol látszólag jogos a felháborodott vád: hogy lehet ilyen „kő kövön korszak után” féltékkel bíbelődni? Ritkán élt és élhet az ember ilyenféle „kő kövön korszak” fenyegetése nélkül. De a bíbelődés, a végsőkig megőrzött építő figyelem joga és lehetősége halálig a miénk. Akár egy történelmi tábló formájában is összemérhető a zajló eseményáradatok és a csendes, állandó munkálkodás párhuzama. Például Goethénél, akinek az „élete ott úszott végig a kivilágított vagy lángokba borult part előtt, mint a magát menteni tudó szellem Noé-bárája”. S akinek a kora így „a koron belül áll s kívül is áll rajta: hiszen belefér az egész Robespierre-estül, Napóleonostul, Lafayette-estül, Washingtonostul, Bolívarostul, s Marat vehemenciája sokkal veszélyesebb lett volna a történelem számára Goethe kultúrnyugalma nélkül”.

A képek mindig költőiek. Egyetlen, nagyon személyes távlatból készítettek. Nyelvi, képzeleti megtestesülési módjuk is aligha utánozható. Mind Lászlóffy Aladár-szabadalom. Egymást teszik egészségesebbé ezek a gondolatmenetek, „eszmefuttatások” (az utóbbi kifejezés azonban túl könnyed ezeknek az írásoknak a felelősségsúlyához). Érvhálózatot építenek egyre teljesebbé. A Weimarban megdicsért kultúrnyugalom fejedelmi víziója például akkor lesz teljes, ha figyelmünk körébe vonjuk az ő és társai igazán nem fejedelmi, sőt nagyon is zaklatott, kiszolgáltatott helyzetét. De miközben „*állandósult konfliktushelyzetben*” él a munkára, építésre elszánt ember, s miközben okkal zúgolódhatna mostoha élet- és munkafeltételei miatt, háta mögött tudhatja ősei sorát. „*Úl tibeti hidegben a priccse szélén Csoma Sándor, üldögél Kufsteinben Kazinczy, ül Déva várában Dávid Ferenc – és Balassira gondolnak.*” A biztatás ama szilárd pont újabb változata. Az ismét egymásra és egymásba nyíló ablakok, korok, életek, amelyek egyúttal földrajzi, történelmi távolságokat hidalnak át, erőfeszítéseket igazolnak, erősítenek kölcsönösen. „*Tibeti, zólyomi, dévai hidegben ülnek [...] az asztalomon kiterített papír fehéregyházi síkján a próféták és mesterek, és egymásra utalnak...*” Így születik a képtelen kép, a felidézések erejét s az ember képességeit megsokszorozó: „*Özvegy férfiak gyülekezete, ez az esztendő alatt összefényképezett család.*”

De ezzel az összefényképező módszerrel vigasztalanságot idéző felvételek is készülnek. Nemcsak a teremtő szívósság folytonossága látszik ide. „*Szókratész koncepció peréről tudunk [...] És Zola betömött kéményéig még megérkezett a selyemzsinór, melyet Aliser Novojnak küldött a felbőszült kalifa, és vérpadra lépett André Chénier, Kufsteinben kiköpte tüdejét Szentjóni Szabó.*” Mindezek és a hasonló elrettentő példák özönének ismeretében vallja mégis: „*minden személyes érzékenységben maga a kor, a világ csiszolódik.*” A személyiség, a pótolhatatlan kincset érő tehetség semmibevevésének, elsőprérének ilyen példatára különösen deprimálhat ma, amikor az értékek felbomlásának, devalválódásának, összeomlásának koromsötét árnyékáról nemigen lehet elfeledkezni. Az író azonban arra is figyelmeztet, hogy az „*értékteremtés és értékmentés*” „*változatlan*”. Mert bár – mint Montaigne, Cicero esetében vagy a felsorolt „*özvegy férfiak*”-nál – az alkotó mindig végletes

magányban dolgozik, munkája mégis hatalmas térben töltekezik és sugárzik, voltaképpen végtelenül sokszorozódóban.

Nem minden szobában található Dürer-metszet, esetleg Montaigne-, Goethe-kötet vagy fizikatörténet sem. De az író vonzás- és vonzódásköre jócskán túl is lép a kifejezett művészi vagy tudományos élményen. Kitüntető figyelemmel fordul például a 16. századi Augusta Dorothea hercegnő felé is, akinek egyetlen rendhagyó tette volt: kislánykora elmúltával is szeretett babázni. Így maradt utána 480 korabeli kosztümös baba, kultúrtörténeti ritkaságként, dokumentumsorozatként. Lászlóffy Aladár szellemi és élményrendszerében ez csak egy példa a lehetségesek közül. A legmindennapibb tárgyak: bútortól a ruhadarabokig, pohártól a kártyalapig óhatatlanul divatjukat múlják, eltörnek, elkopnak, feledésbe merülnek. Minden nem maradhat meg, el se férne. De a véletlenszerűen megmenekült darabok, a látszólag leghóbortosabb sorozatok is kincset érnek. Hiszen *„ha minden odaveszne, süket tájékozatlanság betölthetetlen sötét úrét hagyná maga után”*. A szenvedélyes gyűjtő, akár a legperiferikusabb is, *„óriási szolgálatokat tehet és tesz az emberiségnek”*. Újabb esély ez az értelmes, elszigeteltségében is egyetemes érdekű elmélyedéshez, a bekapcsolódáshoz abba az óriás körbe, amely végül is az összegyűjtötteket múzeumok, könyvtárak vagy akár látványok, emlékek útján át *„az emberiség koponyájába”* közvetíti.

Mert a főszereplő: a *„cselekvő ember, az elfoglalt ember”*. Különösen ínséges, vigaszra szomjas időkben – s a narkózisok, drogok korában – a legkevésbé hangzatos a szelíd javaslat: *„Szép lendületesen, egyenletesen dolgozni mindig, a legnagyobb csapások, földindulások [...] világrendek felbomlása”* közepette. Meggyőződése szerint a *„dolgok nyitja”* mindig is ilyen egyszerű volt és maradt: csak a *„fegyelmezett rendszeresség”, „szaktudás”, „hozzáértés”, „céltudatos tevékenység”* véd meg és képes ellenállni. Vajon nem túlságosan szikár, aszketikus igék ezek? Azok lehetnének, ha nem hatná át az írások minden zugát a költői erő, az élő hitelesség. Ha ezek a gondolatok nem ízig-vérig művészi tevékenységben kelnének életre. Ha a megidézett gazdag emlék- és gondolattenyészetet nem a szenvedélyes belefeledkezés, a boldog otthonosság légkörével hozná közel. Ha nem ragadna magával a fölényesen birtokolt szellemi világ fényűző bősége, szabadsága, a szellem és nyelv meghökkentéstől vissza

nem riadó, könnyed játékossága. Az elvégzett munka öröme azonos itt a felszabadult játékkal: „*Herkules és Sziszipusz közös mikulása*” áll előttünk. A nyelv: „*az író hordozható műhelye és csigaháza*”. S mintegy akaratlan nyelvi, sőt fonetikai-gondolati játékként: „*A humánium eminenciája az ember evidenciája*”. Aforizmatikus találatok tárháza ez? Bőséggel kínálkoznak erre a példák. (Egyben a beavatott olvasóra váró szellemi élvezetek.) De ez utóbbi karakter voltaképpen: melléktermék. Jóval többről van szó. Nagyobb a tét.

Nemcsak a sorozatban első kötet, a *Szövegek szövetsége* írásait jellemzi mindez. A jelzett – eddig hat – kötetre kiemelten jellemzőnek tekinthető minden eddig felsorolt vonás. Valamennyi a „*bárhon kinyitható könyvek fajtájából való*”. Brassai Sámuel földjén, az ő kései rokonaként ezeknek az írásoknak a szerzője a tág körű, elvileg korlátlan, mindig termékenyítő, eleven emberi kíváncsiság felé fordul. A tudomány- és kultúrtörténeti kalandozás e sajátos formáját, másik szellemes változatát teremti meg előző, ifjúsági kötetében, a maga illusztrálta *Száz kultúrtörténeti kuriózumban (Régi rejtély – új talány)* is. De a kiemelt kötetekben, csakúgy, mint egész eddigi életművében, meghatározott funkcióval működteti e tág horizontokat, egyben saját „*hordozható, összecsukható, bármeddig tágítható személyes világegyetem*”-ét. Ő is a „*szenvedés és túlélés enciklopédiáját*” lapozza és éli, írja tovább.

Új helyzet – új kezdeményezések

A túlélésre s a fel nem adott jobbításra való szándékot látom, olvasom az általam ismert erdélyi értelmiségiek, írók egybevágó törekvéseiben. Az 1990-es év tavaszától – Marosvásárhelytől egyértelműen – tapasztalható, a nemzetiségek, főképpen a magyarság ellen irányuló politikai fordulatok ellenére újraéled a remény és a cselekvő szándék egy közös, román–nemzetiségi konszolidáció érdekében. Levelet kapok például – a postával egyébként ugyancsak hadilábon álló – Tokay Gyuritól. Ő régi, közeli ismerősünk, életünk tanúja, (volt) férjemnek diákkorától kebelbarátja, kiváló jogász, aki aradi lakosként 1989-ben aktív résztvevője a temesvári eseményeknek. Írásában rövidke a sorok, de velősek:

Drága Klárikám,

Ez egy rövid de fontos levél!

1990. május 20-án az RMDSZ színeiben parlamenti képviselővé választottak. Ha júniusban otthon vagy, meg foglak látogatni, lesz miről mesélnem.

Változatlan szeretettel

Csókol

Gyuri

(úgy is mint M. P. of Roumania)

Az irodalmi élet magyar képviselői, szerkesztők, írók, ki-ki a maga módján, a maga eszközeivel próbál úrrá lenni az új helyzeten. Annak ellenére, hogy a kolozsvári irodalmi lapok már említett kiköltöztetése lezajlott, s később sem tűnt biztatónak a folytatás. Az 1992-es év „BUÉK”-üdvözlője is idézőjelbe kíváncskodik. Legkevésbé ad okot „boldogság”-várásra. A kolozsvári magyar irodalmi hetilap, a volt Utunk, új nevén Helikon „háziilag gyártott, Szilágyi Pista xeroxozta” üdvözlőlapját a szerkesztőségi együttes írja alá s Aladár szövegezi: „Mi itt... a szó szoros értelmében gyászkeretben megszűntünk = felfüggesztettük a megjelenést egyelőre.”¹⁸ Hasonló hír érkezik a Korunktól is. S a marosvásárhelyi Látó (a hajdani Igaz Szó) háza tájáról sem jönnek biztató hírek: „nehezen élnek ők is, bár a havi megjelenés mellett döntöttek, amíg futja a keretből (mely szerint negyedévi »revücske« lehetnek csak)”.¹⁹

Idővel s nagy kitartással, leleménnyel születik meg az életmentő megoldás. De az kétségtelen, hogy a várva várt új éra nem jogokat állít helyre, hanem jogokat vesz el, s a végső ellehetetlenülés szélére sodorja például a magyar nyelvű lapokat. Nem csoda, ha próbára teszi, kimeríti azokat, akik az embertelen évtizedeket végigélték. „Fogy el a cérnám és most már a

¹⁸ A Helikon szerkesztőségének üdvözlője, dátum nélkül. (Kolozsvár, 1992. január 1.)

¹⁹ Kolozsvár, 1992. február 12.

*munkanélküliség is itt lóg a fejünk felett, nem tudom mi lesz. Kéthetenként baktatunk egyelőre.*²⁰

A Helikont illetően az év folyamán sorra kapom a további, egyre aggasztóbb híreket. „...már csak jelenjünk meg, mert mától újra leállítottak és rövidesen munkanélküliek leszünk.” „Folytatás V. 28-án, újabb rohamai után annak, amit virágzásnak hiszünk, de csak haldoklás.”²¹ Év végére alakul csak ki a lap addig bizonytalan, hullámzó helyzete: „A Helikon jan. 1-től megújul: más alak, tördelés, más nyomda, fele akkora de 24 oldal.” S hasonló helyzetben van például a Bukarestben megjelenő magyar hetilap, A Hét is: „Hat kimaradt szám után a Hét is most végre megjelent.” Ezekből és a számos hasonló élményből okkal alakul efféle közérzet: „Minden omlik és mindenkinek baja van.”²²

A szűkülő lehetőségeket mindennek ellenére a testvéri kapcsolatok ápolására, egyben a kapunyitás reményének fenntartására, szövetségeseinek megbecsülésére használják fel. „A februári utolsó számban [...] köszöntjük a 60 éves Szépfalusi Pistát” – aki változatlan következetességgel munkálkodik a kapcsolatok fenntartásán, utazások, konferenciák szervezésén. (Örvendek, hogy „az összeállítás élén” az én szöveggel történik a köszöntés.) De szinte már nem is meglepő, hogy „összeállt ugyan ez a tervezett kis »emlékkönyv«, csak az ünnepelt fogja jókora késéssel kézhezkapni.”²³

Aztán ott van a Korunk, amelyről eddig csak említésként volt szó. Ez az immár több korszakot átívelő²⁴ (nem is elsősorban irodalmi jellegű, inkább a művelődés legtágabb köreire kiterjeszkedő²⁵) folyóirat szintén 1992-ben formálódik át. De az előbbiekhöz hasonlítva más úton jár, Kántor Lajos vezetésével.

²⁰ Uo.

²¹ Kolozsvár, 1992. június 1–8.: (postabélyegző alapján) Ali dátumozása: „A Mál-jus 22-es csapdája”. Abból az alkalomból részletezi ezt, hogy saját Szabédi Napokon tartott előadásom szövegét nyugtázza (az író *Veér Anna alszik c. regényéről*): „végre befutott Vér Anna, fel sem ébresztettük, Szilágyi úgy alva vitte be a lapba.”

²² Kolozsvár, 1992. december 20.

²³ Kolozsvár, 1992. február 12–14.

²⁴ 2001-ben 75. születésnapját ünnepelhetjük.

²⁵ Főként Gáll Ernő, majd (s már az ő vezetése alatt is) Kántor Lajos főszerkesztősége idején, máig, egyre több és hatékonyabb „mellékágazatot” létesít és tart fenn (Korunk Könyvtára, Korunk Galéria – kiállításai és kiadványai –, Korunk Évkönyv, Korunk Füzetek, Korunk Könyvek stb.).

Éppen ekkoriban hosszabb üzeneteket, leveleket is váltunk, s ezek alapján idézhetem fel közelebbről ennek a fajta „másságnak” a háttérét, légkörét. S ebben az esetben, úgy látom, hogy saját leveleinél is beszédesebb például az, amit felesége (kezdetből fogva nemcsak élet-, hanem munkatársa, szövetségese), Erzsike ír. Hiszen ő kívülről és mégis belülről lát rá a változtatások mindennapjaira:

Itt zajlik az élet (főleg a politikai – biztosan hallod a rádióból; no meg a növekvő gazdasági gondok). [...] Lajosék hajtanak, átálltak januártól egy „szebb” technikai eljárásra; reggeltől estig dolgoznak, szombaton is. A hajcsár-Lajos még vasárnapra is be akarta hívni a szerkesztőséget, hogy időre meglegyenek. Mondtam neki – ezt aztán nem lehet. Erre csak magának hozott haza munkát. Majd elmeséli, mert azért izgalmas a Korunk.

Március elején érkeznek, örömmel látom nálam mint régi barátokat. Persze Lajos itt is – akár Kolozsváron – szintén halmozott feladatoknak tesz eleget, gyors egymásutánban, bámulatos szervezéssel, gyorsasággal, pontossággal. Jellemző – nem csak rá, hanem ebben az időben talán az összes kisebbségi író-programokra – az a fajta sűrített tervezés, amelyről ő ír távirati tömörítéssel, a tennivalókra koncentrálni: „most csak annyit: a 10-es Korunkat remélem láttad (küldtem), most mindenesetre küldök még példányokat. Én úgy számítom, hogy már 6-án du. vagy este megérkeznénk (még nem tudom, mivel megyünk). Valamikor 7 és 13 közt sajtóbemutatót akar tartani Verő Laci a könyvem²⁶ megjelenése alkalmából, és remélhetőleg az új Korunkat is bemutatathatom. Egy csomó lap-ügyem, alapítvány-ügyem lesz, márc. 14–15-én pedig Tatabányán országos, ill. országközi középiskolai vetélkedő zsűrizése (Füzivel, Grendellel stb.). Márc. 17-én Szegeden lesz Korunk-találkozó – Móra Kollégiumban [...] Másnap, új felállításban mennénk Kecskemétre és Hódmezővásárhelyre.” S e sűrített program előadása után hozzáteszi: „...végre talán beszélgetni is lesz időnk”²⁷

²⁶ *Itt valami más van... Erdélyi krónika (1911–1959)*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest 1992.

²⁷ Kolozsvár, 1992. február 14.

Éppen az utóbbi kapcsán közvetítésre is kér: a találkozók plakátjainak sürgős kinyomtatása ügyében, s felsorolja a találkozót meghirdető falragaszon szereplők neveit.²⁸

Másféleképpen, hiszen egészen más területen kezdeményez, kísérletezik Cs. Gyimesi Éva. Az ő területe semmivel sem kevésbé fontos, ugyanakkor (voltaképpen máig) a legproblematikusabbnak bizonyul. A magyar felsőoktatásról van szó. A kolozsvári egyetemről, az ő tehetséges diákjairól. A korábban csupán jelzett, időt, erőt igénylő, reprezentációs külföldi utazások előtt, alatt és után²⁹ – s persze egyetemi munkája mellett – legfőbb (maradék) erőit (és erőin fölüli energiáit) egy összefüggő tervsorozat kidolgozására és megvalósítására fordítja. Ennek kerete a létrehozott *Collegium Transsylvanicum Alapítvány*³⁰ (1993 őszétől). Ezt megelőzően – de szoros kapcsolatban a tervezettel³¹ – megszervezi azt a kolozsvári konferenciát,³² amely 1945 óta először a kolozsvári és a budapesti egyetem (Babeş–Bolyai, ELTE), valamint az MTA Irodalomtudományi Intézete együttműködése alapján jön létre.³³ Folytatásaként Budapesten *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban* címmel zajlott le a második szimpózium.³⁴

²⁸ Kántor Lajos, Salat Levente, Visky András.

²⁹ S a nem említett, egyre halmozódó egészségügyi, családi gondok közepette.

³⁰ „Az erdélyi magyar oktatás reformjéért.” Ezen belül létesül a *Láthatatlan Kollégium* mint elitképző, indul vendégtanár-program. A tervben szerepel a vidékről ingázó tanerők segítése, pedagógus könyvtár létesítése, Tankönyvtanács, kulturális kölcsönhatások-program. Publicisztikai írásai, esszéi is kötetbe állnak össze (*Colloquium Transsylvanicum*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 1998).

³¹ Cs. Gyimesi Évának erről a kezdeményezéséről sok szó esett már nemcsak szaklapokban, hanem a politikai sajtóban is. Éles vitákat gerjesztett, ellentétek összecsapása övezte és övezi ma is. Az adott politikai feltételek között és helyzetben sajnos elengedhetetlenül, a szakmai vonatkozásoknál nagyobb tere, súlya volt (s valószínű: lesz) az éppen aktuális politikai összefüggéseknek. Talán majd egy pedagógiatörténeti visszatekintésben nyerheti csak el tárgyias mérlegelését.

³² Egy konferenciasorozatoknak lenne ez a kezdete. (L. *Érték és értékrend az egyetemes magyar irodalomban*. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest 1994. Hungarológia, 5. Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek. Szerkesztette: Cseke Péter.

³³ Maga a konferencia: Kolozsváron, 1992. szeptember 25–26. között. Anyaga nyomtatásban megjelent 1994-ben.

³⁴ 1993. november 25–26-án, az MTA Irodalomtudományi Intézetében. Ennek anyaga könyv formában szintén 1994-ben jelent meg. (*Feltáratlan értékek a magyar*

Utazások, találkozók

Az 1989 utáni változások pozitív hozadéka, hogy megindul a felfokozott és sűrűsödő forgalom: írói meghívások, utazások Romániába és Romániából.

Én elsőként a Berzsenyi Társaság megmozdulásáról értesülök. 1990 tavaszán (májusban) Keszthelyre invitálják az írókat. Persze Ali leveléből tudok erről frissiben: „... egyetlen olyan dolog, ami miatt szívesen kimozdulnánk végre, hogy a Berzsenyi Társaság május 4–5-re meghívott egy Keszthelyen tartandó gyülekezetre.” „Ha neked, nektek nem alkalmatlan az április-május fordulója, s addig megkapjuk az útlevelet (februárban beadtuk a kérvényt), akkor mehetnénk.”³⁵

Cs. Gyimesi Éva képeslapot ír július 31-én. „Tizenkettedikén Nálad leszek, de addig is felkereslek telefonon.” Csak az mérheti fel, milyen boldogságot jelent ez, aki átélte, hogy alakult kettőnk kapcsolata: mint említettem, 1977 nyarán hozott össze bennünket Panek Zoltán, s azóta állandóvá lett köztünk a találkozás, a levelezés, a könyv- és kéziratcsere. S egyre több állandó, közös témánk, munkánk akadt az egyetem, az irodalomelméleti kutatások, saját tanulmányaink, könyveink kapcsán.³⁶ Mégis, az idő múlásával mind nehezkesebbé vált a gondolatok cseréje. Főként a nyolcvanas években, a már közismert s említett politikai okok miatt Éva előbb nehezen, majd egyáltalán nem kapott útlevelet. Bátor kiállításai, cikkei, rádiónyilatkozatai miatt a

irodalomban. ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest 1994. Szerkesztette: Szabó B. István, társszerkesztő: Császtray Tünde.)

³⁵ Kolozsvár, 1990. március 31.

³⁶ Ebben az időszakban jelentek meg sorra Gyimesi Éva alapvető kötetei: *Találkozás az egyszerűvel. Kísérlet líránk értelmezésére.* Bukarest 1978; *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba.* Bukarest 1983. (Újrakiadás: Budapest 1992); *Álom és értelem. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése.* Bukarest 1990; *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban.* Bukarest 1992. Saját indulásom jóval korábbi, de lényegesen lassabban jutok kiadáshoz: *Reviczky Gyula poétikája és az új magyar líra.* Budapest 1976; „...minden szervem óra”. *József Attila költői motívumrendszeréről.* Budapest 1980; *Vajda János.* Budapest 1982. Ekkor fiókban megvan már az a következő öt kötet, amely majd csak a kilencvenes években fog napvilágot látni. Éva ismeri ezeket. Mint ahogy kéziratban – lényegében – egymás valamennyi fontosabb munkáját olvastuk.

szekuritáté szigorú megfigyelése alatt állt, állandó fenyegetettségben. Látogatóit – főként a külföldieket – ugyancsak megfigyelés alá helyezték. Mindezt tovább fokozta az Ellenpontok körüli botrány. Ennek ellenére például Szócs Gézárt mint volt tanára s főként mint vele eszmei szolidaritást vállaló látogatta még a rendőri zaklatások idején is (férjével, Cseke Péterrel együtt), amikor kórházba került. De elment a rendőri őrizetben lévő Doina Corneához is.

S mindezek – a Cseke–Gyimesi házaspárnál tartott két házkutatás (1986; 1989), kézírataik elkobzása – után, íme, megértük azt az időt, amikor csak ír és jön. Amikor közös nyári pihenést tervezhetünk Szigligeten. Egy felejthetetlen 1990-es ünnepi együttlétet, amelynek keretében még együtt volt és lehetett az irodalomból Grendel Lajostól Kibédi Varga Áronig, Markó Bélától az ausztráliai magyar kolléganőnkig, Hoffmann Katiig megannyi kedves pályatárs. (Balla D. Karcsiék csak pár napra tudtak csatlakozni.) S amikor – főként ez alkalommal – még mindig erős volt a bizakodás, tervezgetés. (Közben „családiásan” Lengyel Balázs születésnapját ünnepeltük. S talán onnan mentünk át Keszthelyre is, a magyar írók világtalálkozójára.)

A reménykedés korabeli légkörére jellemző az, ahogy a szigligeti találkozás után Cseke Péter ír és tervez, a jól sikerült találkozók felvillanyozó hatását rögzítve: *„...az a tizenkét nap tartós élménynek bizonyul, beépül az életünkbe. Hiszen számunkra nem kikapcsolódást jelentett [...] hanem bekapcsolódást – remélhetőleg hosszabb távra – a magyar szellemi élet vérkeringésébe.”* S a bizakodó tervezgetés: *„beindul a magyar újságíróképzés az egyetemen”* Erdélyben. A Kriterionnál *„új könyvsorozat elindítása”* vár rá.³⁷ Csupa építő kezdeményezés. S a szeptemberben kelt levele kezdetén mintegy természetes programként szól arról, hogy Éva biztos Hollandiából fog jelentkezni, mivel akkor éppen oda utazott. (A Mikes Kör meghívása volt ez, emlékeim szerint ekkor felvetette, nagy egyetértést kiváltva, a Collegium Transsylvanicum gondolatát is.)

Minden mozzanat forradalmi újdonság volt az erdélyi magyar művelődés számára.

³⁷ Cseke Péter levelének dátuma: Kolozsvár, 1990. szeptember 7.

Jelképes „nyitány” vagy inkább egyféle szemle volt az első, a határon belüli és a határokon túli „egyetemes magyar irodalmat” együttesen képviselő könyvhét (1990) Budapesten, a Vörösmarty téren, majd az Írószövetségben, közös hajókiránduláson szervezett programmal stb. Mindennek felejthetetlen kezdete volt számomra, amikor – akkori Csengery utcai – lakásomba betoppantak együtt Aliék és az őket kocsival ideutaztató Kántor Lajosék. A „sofőr” a nagyobbik fiú: Kántor László³⁸ volt, aki a fényképeket készítette Ali *Házsongárd*-albumához. Aliék persze nálam maradtak, majd sorra telefonált a többi, messzebről érkező régi barát: Szilágyi Pista ekkor hozta könyvheti bemutatóra a friss *Agancsbozótot*, Szépfalusiék már Bécsből Pestre érve egyeztettek a találkozózt stb. A Vörösmarty téri megnyitó mindenképpen örömteli viszontlátások színhelye lett. Örömteli s akkor még lényegében bizakodó.

Apró részlet csupán a könyvhét, az írótalálkozók nyomán kiemelt kép, a megemlített néhány név. De reprezentálhatja az írók, az értelmiség előterében álló egyértelmű állásfoglalását. Az egységes törekvést arra, hogy megszülessen az egészséges román–magyar együttműködés. Kiepüljön végre egy közösen kialakított, új, lemaradásokat behozó út az európai felzárkózáshoz. De az állandó nekigyürközések újra és újra akadályokba ütköznek.

Az új kor ígéretes vigasza lehet az egyre szabadabbá váló utazás. Igaz, ennek a régi váagnak a teljesülése, öröme sem hiánytalan. A bürokratikus akadályok például korántsem szűntek meg (egyelőre?). *„Megkaptuk a stockholmi meghívólevelet, nagyon drágák, nemsokára kezdődhet a vízumért-utazgatás Bukarestbe, ami külön lehangol és elnémít...”* S az utazással járó gazdasági feltételek is szinte irreálisak. Ahogy a levél, a mondat folytatása megőrzi ezt a mozzanatot: *„...nem beszélve arról az elemi dologról, hogy egyelőre elképzelhetetlen, mert innen oda a vonatjegy tízhónapi fizetésembe kerülne”*. Külön följegyezni való az, hogy ez a „meghívás” eleve úgy és azért adódhat, mert a Ceaușescu-éra utolsó éveiben egész kolóniát kitevő magyar vándorolt ki Svédországba, s az ő összefogásuknak volt köszönhető ez a lehetőség. Méghozzá a szervezők egyike éppen az első Forrás-nemzedék első kötetének szerzője, Veress Zoltán.

³⁸ Ma már ismert filmes, akkor e pályára készülő művészi fényképész.

A megoldás persze ismét csak az ugyancsak megtépzott fizikai energia, erő-idő-veszteség árán lehetséges. A hosszú, fáradságos utat talán busszal kellene megtenni? („A puhatólózáshoz, döntéshez tartozna, ha megtudnád, hogy az általuk ajánlott Budapest–Stockholm direkt buszjárat mibe kerül forintban, mert lehet az elérhetőbb, mint innen startolni.”³⁹) Egyébként sűrűn követik egymást a meghívók. A stockholmi lehetőségeket latolgató levél utóiratába kerül az újabban érkezett, de a svédországi tervet időben megelőző hívás: „Most futott be egy szegedi telefonhívás, hogy a költészet napján (április 9-én) a tanárképző főiskola meg valamely jótékonyági hangverseny vár fellépni, kicsi organtinaruhában.”⁴⁰ Akkoriban rendszeresen lejárók a szegedi egyetemre, természetesen tehát, hogy Ali megkér, próbáljak utánanézni, esetleg Iliá Miskától tanácsot kérni, mit is jelentene ez közelebbről, gyakorlatilag.

Ali útitervei s az ezzel járó öröm és gond csak kiemelt példa. Túlzás nélkül lehet általánosítani: ezekben az években „utazik mindenki”, ki hova csak tud. Különösen az értelmiséget s így az írók körét a több évtizedes elzártság után az oly hosszan hiányolt világlátás vágya vezérli.⁴¹

A szabad mozgás hiányának intenzív „bepótlása” s ennek az intenzivitásnak (és pótlásának) az idézőjelessége, relativitása legjobban talán Cs. Gyimesi Éva esetében lehet szembeötlő. Ő, aki olyan kimagasló szerepet játszott, s fenntartás nélküli, hatalmas áldozatot vállalt a Ceaușescu-rendszer bukása előtt, a legnehezebb időkben, igazán a legteljesebb elégtételt érdemelné. Formálisan így is történik. Az elmúlt évek alatt még a legközelebbi rokonlátogatás iránti útlevélkérelmeit is sorozatosan megtagadták. 1990 után viszont ennek a homlokegyenest ellenkezője következik be. Sűrű egymásutánban kapja a meghívásokat, többnyire konferenciákra, néha tanulmányutakra. A teljesség igénye nélkül

³⁹ Az ide fűzött megjegyzés is inkább keserű, mint tréfás: „Különben június 15. lenne az időpont, tehát van idő gyógyulni, gyűjteni vagy akár kihalni is addig.” (Kiemelés: Sz. K.)

⁴⁰ Kolozsvár, 1992. február 12–14.

⁴¹ Itt csak a változatokat s a világlátás határait érzékeltetve Kányádi Sándorra hivatkozom, aki talán rekordernek tekinthető e téren. Az európai országok után s ezeken kívül többször is jár, előadó körutakon vesz részt Kanadában, Észak- és Dél-Amerikában. (Vö. Pécsi Györgyi: *Kányádi Sándor*. Pozsony 2003.)

sorolva: utazik Münchenbe, Prágába, Hollandiába, Németországba, Olaszországba, sőt egy amerikai körútra is (persze közvetlenül Pécsre, Szegedre, Debrecenbe, Keszthelyre s más hazai szereplésekre). Tekinthesz ez holmi nagyon kiérdemelt, elismerő diadalútnak is. De vajon az-e?⁴² Legtöbbször egymáshoz túl közel eső, igen rövid (sokszor pár napos) utak, kötött programokat minél gyorsabban teljesítő „utazások”. Olyan ez, mint a gyakori rádiós, televíziós szerepeltetés. Ott a média szenzációéhségének kielégítéséről van szó, s nem emberi, történelmi erények valódi megbecsüléséről. Itt pedig az emberi teherbírási semmibevevéséről. Újabb erőfeszítésekről az elemien szükséges kis lazítás, erőgyűjtés helyett. Mintha élsportolókat minden edzés nélkül vinnének világversenyekre. Hol van itt az igazi, személyes *világlátás lehetősége*? A nézelődés, a személyes felfedezés, a befogadás pihentető, elégtételt nyújtó esélye. Inkább egy *végéig* kiaknázott szellemi, fizikai erő, idegrendszer még teljesebb kizsigerelése történik. Hiszen ha egyebet nem is számítunk: egy budapesti út minimum 2x8 óra, München 2x30 óra, a távolabbi utakról nem is beszélve. Közben pedig fokozott erőfeszítéssel kell elvégeznie a régi és újonnan felvállalt munkáit az egyetemen; helytállnia otthon, a családjában.⁴³ „Édes Klári, itt vagyok” – írja New Yorkból.⁴⁴ „Elég nyomorultul érzem magam. Úgy érzem, időpocsékolás, nekem itt semmi dolgom. Nem értem, miért jöttem ide. Lehet, hogy az alapítványnak csak hoz valamit a konyhára, de nekem sem erkölcsileg, sem szakmailag, sem anyagilag nem éri meg.” A következő héten pedig már Los Angelesből jelentkezik⁴⁵: „Sok volt a stressz, s talán nem érte meg. Elég nehéz kitaratni a fejem a semmi hullámaiból.” Sok tényezőből adódik össze az, kinek hogyan sikerül „gazdálkodnia”, élnie a későn megadatott lehetőségekkel. De maga az, hogy mennyire „idejében” (legalább viszonylagos idejében) érkezik az alkalom, mennyire segítik vagy gátolják a személyes előzmények, mennyire illeszthető az éppen adott életkörülményekhez, egészségi, családi állapotaihoz, feladatvállalásaihoz s mindez az

⁴² Alább kiderül, mennyire nem az.

⁴³ Gyimesi Évát példának látom, a jelenség egyik, jellegzetes példájának.

⁴⁴ 1994. november 16.

⁴⁵ 1994. november 27.

alkatához, önmagával szemben támasztott igényeihez s főként valamennyi az éppen adott erőforrásokhoz vagy ezek hiányához – főszerepet játszik. Valamennyi feltétel egybejátszása adja a lehetséges alkalom szerencsés lehetőségét, avagy ellentétét. S ezeket a feltételeket többnyire semmibe veszik mindazok (intézmények, személyek), amelyek/akik főként saját érdekeiket tartják szem előtt.

A távlatok – kilátások, remények – tehát enyhe kifejezéssel élve ködbe borulnak. Egyidejűleg viszont a külső-belső elvárások, a tevékenység, az energiaigény alaposan felfokozott. „Megkettőződik”? Jóval többről van szó kettőnél.

Persze korosztályonként különbözőek ezek a terhek. Mindazok, akik 1989/90 előtt leélték már életük jelentős („java”) részét, a kényszerű elzártság, a szellemi karantén súlyaival jutottak idáig. Eleve felőrölt energiákkal, megtépázott idegekkel kezdenek el az átállást az új – elvileg előnyösebb – helyzetre, lehetőségekre, keretek gazdaságos felhasználására. Fizikai-szellemi alultápláltság örökségével, a behoznivalók, az idővesztések fokozott tudatával, lelkiismereti nyomásával kell később új pályát kezdeni, új gyakorlatot, technikát kialakítani: intézményeket működtetni. (Nem beszélve a jogtalanul elvett s az újrakezdéshez nélkülözhetetlen intézmények visszaszerzéséről.) „Idővesztés”? Hiszen nemcsak egyéni életutak, életművek késedelmeiről, megtöréseiről van szó. Elválaszthatatlanok ezek az egész tudományos, művészi: kulturális folyamat megszakítottságától. A korszerűség, az időszerűség követelményeitől. Az egyetemes szinthez való felzárkózástól. Közel fél évszázados szellemi légszomj kielégítésétől, feltételeinek biztosításától.

Egyénileg: hogy lehet e kései (s még nem is eléggé egyértelmű) „kapunyitás” esélyeivel élni? Új (nem is mindig „könnyített”) pályára kerülni, ott megmaradni, önmagukat utolérni. Mindez különösen emberpróbáló feladat azok számára, akik mögött hosszú börtönévek, kényszermunkatáborokban eltöltött esztendőök állnak. Ifjúkorukat el-, kirabló esztendőök, amelyek után nem elégtétel várt rájuk, hanem további megbélyegezettség, elhallgatás.

Új, hátráltató körülmény az 1989 utáni változott helyzetben a kisebbségen s a kisebbségi irodalmi életen belül a nemzedéki eltávolodás. Az 1989/90 után induló fiatal írótehetségek helyzete

alapvető dolgokban össze sem hasonlítható az előttük járókéval. Nemcsak azért, mert ők idejében eljuthatnak végre egyetemekre, külföldi tanulmányutakra, ösztöndíjakat nyerhetnek. (Abban a szellemi fejlődésük számára oly fontos, kritikus életkorban, amelyben elődeik közül sokan a kommunista diktatúra megpróbáltatásaival viaskodtak, Szamosújváron sínylődtek, a Duna-deltában nádat vágtak vagy kubikoltak.) Esélyeik feltételeinek megteremtésében⁴⁶ nyilván nem csekély a szerepe az előttük járóknak. Ennek ellenére mintha a friss tehetségek nem értenék igazában, sokszor elnéző fölényel kezelnék az „öregeket”. Van ebben természetes mindenkori „fiatal–öreg” ellentét, apák és fiúk nemzedéki szembenállása. De belejátszhat saját gyors (jogos, de az előző fél évszázadhoz mérten mégiscsak aránytalan) sikerük, megnőtt önérzetük fölénye is.

Ehhez járul a kezdetben egyértelműen örömteli anyaországbeli fogadtatás után az egyre fokozódó ottani politikai megosztottság megszorító és zavarba ejtő hatása, a határon túli haza – addig ismeretlen – gombamód szaporodó, osztódást, majd megosztottságot hozó belvillongásai.⁴⁷

Két hazát adott a végzet? Igen. De melyik az, amelyik *nem* mostoha?

Lászlóffy Aladár a kilencvenes évek forgatagában

Vajon az alkotóművészek helyzete, életváltozása eltér-e a vázolt keretektől? S ha igen – miben?

Jó példa lehet Szilágyi István. Ő mint a megújult s harcait tovább vívó lap főszerkesztője voltaképpen Kántor Lajoséhoz

⁴⁶ A Helikonban Szilágyi István külön rovatot és szabad kezet biztosít a „Serény Múmia” köré tömörülő ifjú csoportnak (Fekete Vince szerkesztésével). A Korunk pedig folyamatosan utat nyit, vezetőségi szerepet ad a fordulat idején indulóknak: Kelemen Hunornak, Demeter Szilárdnak, Salat Leventének, Visky Andrásnak stb. Marosvásárhelyen, a Látónál hasonló a helyzet: Gálfalvi György és társai Láng Zsoltékát kezdetől munkatársakként, szerkesztőtársakként kezelik.

⁴⁷ Ezek miatt érzem úgy, hogy még indiszkréció veszélye is környékezheti azt, aki megpróbálkozik, hogy akár zseblámpányi kortársi fényt vessen erre a méltatlan helyzeteket, aránytalanságokat termő közegre. Hiszen közvetlen, konkrét példák felidézésével lehet ezt világossá tenni. Ugyanakkor a példák kiválasztása máris az elfogultság vádját tételezheti fel.

hasonló szerepet (is) tölt be.⁴⁸ Viszi, hordozza feladatát, betölti a megfelelő, felelős tisztségeket – Romániában és most már Magyarországon is (például mindkét Írószövetség választmányában stb.). Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ezek mellett és mögött a legmélyebben, a legerőteljesebben saját személyes írói feladata foglalkoztatja. Akkor – az *Agancsbozót* (1990) után – feltehetően a készülő *Hollóidő* (2001).⁴⁹

Kiemelt példa az övé. De hasonló volt az írók többségének s főleg javának alaphelyzete.

Aladár, aki a Helikon szerkesztőségének belső munkatársa, ezeken a kereteken belül valamennyire másként kapcsolódik a vázolt kezdeményezésekhez. Egyrészt a sok éles ellentét és máig eldöntetlen vita – az egyre csak alakuló egyetemkonceptiók körüli viharok – közepette maradandó vívmányként könyvelhető el az, hogy Cs. Gyimesi Évának mint a magyar irodalmi tanszék vezetőjének sikerült megnyernie őt a kolozsvári egyetem állandósult, közkedvelt vendégtanárának, elvileg a művelődéstörténet tárgy körében, gyakorlatilag hiányokat pótló „mindenesként”. (Sikerült, holott szégyellnivalóan méltatlanul, erkölcsileg-anyagilag egyaránt megbecsülés nélkül végzi – ő is, mások is⁵⁰ – ezt a maga vállalta feladatot.) Ha valaki megérhette azt a szerencsét, hogy például Füst Milán szabadegyetemi óráit hallgathatta Pesten, ama nevezetes szombat délutánokon,⁵¹ az elképzeli, mit jelent egy Lászlóffy Aladár alkutú íróember szavait hallgathatni rendszeresen s a talán legnyitottabb, legkíváncsibb életkorban. Elképzeli, de mégsem egészen. Hiszen fenntartva a párhuzamot: Füst Milán élvezetes és kerítések semmibe vevő előadásaihoz nem járult igazán született, ragyogó, szípkázó szellemességű nyelvi előadókészség. S nem járult valódi, állandó, szenvedélyes

⁴⁸ Úgy vélem, megérdemli a megörökítést megint csak egy kérészetű, szájról szájra adott anekdotikus szójáték. Eszerint (mintegy két szomszédvár) a Helikon a „Stephanaeum”, a Korunk pedig a „Ludovicum” nevet nyerte. Kétségtelen történelmi utalás felhanggal. Annál önironikusabb volt ez (s egyben önvigasztaló is), mert akkoriban került mindkét szerkesztőség kitelepítésre (a város központjából) – egyúgyanazon kis kertes-baromfiudvaros ház egy-egy szintjére.

⁴⁹ A korszakos regény 2001-ben jelent meg.

⁵⁰ Köztük a nagy műveltségű, kitűnő műértő, stíliszta: Szilágyi Júlia.

⁵¹ E sorok írója részesülhetett ebben a szerencsében (ELTE, 1958–59. alsó nagyterem. Régi Piarista épület A szánya, Váci utca).

polihisztóri konkrét anyagismeret sem. Mindez viszont Aladárnál játékos eleganciával, rögtönzőkészséggel volt és van jelen.

Ez utóbbi erények is erőteljes szerepet játszottak/játszanak abban, hogy joggal igen alkalmasnak bizonyult a kényes időszak fontos feladatainak, képviseleti szerepeinek ellátására. Az eddig említett kortársak mindenike betöltött/betölt hasonló funkciókat. De Aladár esetében ez fokozott.⁵² A békebírói szerep, a villámgyors áttekintés és szellemes-játékos megfogalmazás nyilván állandó, alkalmas személyiséggé teszi mindezekre.

A közéleti felelősségvállalás és saját költői létének szakadatlan folytonossága, művelése sajátos szimbiózisban található meg benne. Eddig is így volt, de voltaképpen, igazában itt, a fordulat után, az ezredvégen bontakozhatott ki ez a vonása. Költészeti „politizálásról” van szó? Vagy inkább személyesen felvállalt, eredeti, testre szabott közéleti költőiségről? Úgy vélem, Bori Imre lát rá élesen ennek a sajátos művészetnek egyéni és irodalomtörténeti lényegére. „A költő [...] a »nemzeti költő« magatartását öltötte magára, ami a legnemesebb értelemben vett politikai költészet újramejelenését is jelenti.”⁵³

A szónoki kérdésekről visszatérve ezeknek az éveknek a hétköznapjaira, valójában a legkevésbé mondható el az, hogy igazán kedvezővé váltak számára az alkotás feltételei. Hogy végre egy kis szünet, a megérdemelt nyugalmas munka stádiuma következett el.

⁵² Állandó tagságain, tisztségein kívül (l. a Függelék) rendszeres és rendkívüli szimpóziumok, szervezetek, rádió-tv-interjúk, kerekasztal-véleménycserék, viták stb. állandóan felkért, kedvelt előadója, résztvevője. A romániai és magyarországi irodalmi, közéleti kérdések körein kívül rendszeresen jelen van – mintegy az ökuménia jegyében – többféle felekezeti s közöttük kiemelten az Örmény Egyház ünnepi tanácskozásain.

⁵³ Bori Imre: *Feljegyzések (Lászlóffy Aladár, az új nemzeti költő)*. Magyar Szó, 1998. február 28. A gondolatmenet teljesebb íve: „Déry Tibor 1919-ben még azt hitte, hogy Ady Endre volt az utolsó nemzeti költő, az 1980-as években Illyés Gyula halálakor gyászolták el ezt a kivételes gondolkodásmódot, amely nem adta fel egyéni karakterét, személyéből szóló természetét, s nem mondott le arról az egyetemességről sem, amely nem barátja a gyalogjáró irányzatosság versbéli alakzatai egyikének sem.” „Egyszerre van szó közösségi életérzésről és személyiről, ami eggyé válik és kiemelkedik a közösségből, ahonnan vétetett.” Egyik kiemelt verspéldája a „Lászlóffy Aladár [...] sorsvers”-nek nevezett *Óda a másolóműhelyhez* című, amelyet József Attila nagy összefoglaló versével (*A Dunánál*) állít párhuzamba, méltán.

Ő maga vágyik erre és nagy örömmel üdvözl minden reményt keltő mozzanatot. Közéletit és közelebb családit egyaránt. Magam is kivételesen örvendezek a nem mindennapi családi hírek, amikor Ali elküldi a kolozsvári Zeneakadémia nyomtatványát unokaöccse, Lászlóffy Zsolt előadójáról.⁵⁴ A kézzel ráírt üzenetek egy része ugyan nem vidám, de egészében mégis jobb napok eljövételének lehetőségét is rejti (*„nagy krízisen mentünk át, megszűnt a Helikon aztán »feltámadt«, emberveszteséggel és havi egyszeri megjelenéssel. De élünk, a Látó is, rövidesen Ági cikkével persze»⁵⁵*). S végre az, amire igazán büszke lehet, s amiben bízhat, úgy is, mint a család legjobb hagyományainak méltó folytatásában, újabb tehetség jelentkezésében. *„Mellékelt meghívó Zsolt első olyan önálló estje, amely már tulajdon szerzeményeiből áll.»⁵⁶* Gyógyír, balszam lehet a mára, remény a távlatokra.

Önmaga bátorítása pedig elkél. Hiszen a több évtizedes kilátástalanság, a mindennapi szorongatások (megélhetéstől létbizonytalanságig) egy vasszervezetet, kötéldegzetet is kikezdenének. A költői érzékenységgel megáldott, megvert emberre pedig nem feltétlenül ez a jellemző. Aladár roppant szívóssággal győzi sokáig, a rendkívüli lelkierejű és kedély egyéni fegyverzetével. *„Egészségileg vas volnék, ha nem rozsdásodnának most a fogaim”* – írja még az 1992-es újévi üzeneten. De nyomban humorizálva asszociál, itt sem tagadva meg költői világa jellegzetes történelmi alappilléreit: *„Órjöngő fogfájás-rohamok, mint II. Ramszesznél (kimutatták a múmiáján).”* Amikor pedig a stockholmi utazással kapcsolatos hercehurca a kibontakozás helyett egyre csak bonyolódik, most már a nyugati fél oldaláról is, az európai eszmény iránti bizalmában megrendült ember elkeseredésével írja: *„Elhatároztam, hogy én többet nem európaók, amíg a tamilokkal egy kalap alá véve kell élnem.»⁵⁷* A

⁵⁴ Lászlóffy Csaba fia szerepel itt nemcsak mint előadó zongorista, de úgy is mint zeneszerző, akinek hat eredeti műve képezi az est műsorát (Kolozsvár, Gh. Dima Zeneakadémia, Stúdióterem, 1992. január 27. hétfő, 19 óra. *Előadást Lászlóffy Zsolt műveiből*).

⁵⁵ Ági lányunk, Ali keresztlányja, akkor már régebb óta publikál és ír az erdélyi lapokban is. Vagyis: az utánpótlás, az ifjúság, a jövő biztató jelenségeinek egyike.

⁵⁶ Az írás dátuma: Kolozsvár, 1992. január 22. este.

⁵⁷ A keltezés: „Kolozsvár, 1992. A Mál-jus 22-es csapdája.” Előzmény: *„Vízum-ügyben semmi haladás, de remény. Stockholmból telefonáltak, és a te címedre elküldték a buszjegyeket, június 13-i indulásra. Lehet, hogy addig ennek a*

levél végén viszont megint a szokásos akasztófahumor formájában jelenik meg a feloldás: „*Ha mégsem vicc ez itt, a temetésre nem érdemes jönni, rém unalmas lesz. Én például már szóhoz se jutok!*” Aztán végül: „*De ha mégse adom be a kulcsot, akkor a VI. 13-at megelőző napokban jelentkezünk.*” A nehezen létrejött, de végül is megvalósult (felemelő, nagy élményt hozó, ám nem igazán pihentető) svédországi utat követően, ismét Kolozsvárról írva azonban a kimerültség hangja szól, pedig ezt Ali rendszeresen és sikeresen szokta palástolni. „...*megjött a levél, sajnos én már egy levél olvasásába is belerokkanok. Amikor épp nem alszom, ordítok valami ismeretlen jellegű és eredetű fájdalomtól. Bízunk benne, hogy epe. »Epe fogunk belehalni.«*” A társítás sajnos ismét igen határozott hátterű. „...*Mint szegény Székely János, aki csak úgy elment. (Nem tudtam a temetésére se elmenni.)*”⁵⁸ Levelében utalás van arra is, hogy legutóbb – legalábbis úgy látszik – sikerült eltalálnom a jóleső hangot. („*A leveled csupa teletalalat.*”) Kár, hogy már a kellemes közös emlékekre, kirándulásra is így pillant vissza: „*én már csak azért is jobb emlékeknek érzem azt a kirándulással záruló hetet, mert azóta egyre rosszabbul vagyok, most már nem bírnám ki a szalonnasütést.*”⁵⁹

Mint a hullámvasúton, úgy váltják egymást a mélységek és magasságok. Hiszen kitűnő (s számomra) egyedülálló eseményt jelent a következő hír: „*Megkaptuk a szeptemberi műsort, benne benneteket (Varga Áronnal) és reméljük, hogy minden szép és jó lesz.*”⁶⁰

Sajnos, a szívderítő hírt (hogy még az ősszel Hollandiában leszünk együtt) mélyen lehangolt közérzet megvallása követi. „*Nagyon rég (soha?) nem volt ilyen rossz nyaram (őszöm, telem,*

megalázó német huzavonának vége szakad. Pedig csak át szeretnénk utazni rajtuk!”

⁵⁸ Kolozsvár, 1992. augusztus 31. Arra is van gondja, hogy a nálam megismert népzeneegyüttes haláláról is megemlékezzen. „*És a rádióból hallottam, hogy Volly Pista is.*”

⁵⁹ Uo. Az utalás Edit erdélyi látogatására s a közös kirándulásra vonatkozik.

⁶⁰ A levél kelte: 1992. augusztus 31. A Mikes Kör 1992. őszi témája: *Mítosz és valóság*. Nagy örömmre és megtiszteltetésemre meghívott vendégként előadást, sőt nyitóelőadást tarthatok ott *Mítosz és költészet* címmel. A levél folytatása: „*Kár, hogy épp a levaduló választások idejére sikerült rögzíteni, Éva nem tudhatta. Sokmindent nem tudhatott még. Amit lassan-lassan sejtünk már.*”

tavaszon), már beleegyeztem titokban, hogy vége-vége.” S a legközvetlenebb családtagok lelkiállapota sem kedvezőbb. Ezek részletezése után a maga részéről így összegez: „Mindössze bele vagyok rokkánva.” „Ez a mi látéletünk. Szébb jövőt.”⁶¹

Ugyanazon év őszén, a PEN Klub Budapestre szóló meghívásának készül eleget tenni. A találkozóra szeptember 17–20. közt kerül sor, s „Ti kb. 20 után fogtok ide jönni, tegnap előtt jött meg a lap, Áronnal stb.”⁶² Külön mind kellemes, kedves, várt, üdvözölt esemény. Most mégsem egyértelmű öröm Aladár számára. Marad a rossz közérzet, most már komoly orvosi vizsgálatot, kezelést igénylő belgyógyászati problémákkal, fájó tünetekkel. A Pestre utazás ekkor és ezentúl hosszú ideig a kötelező „doktorbácsit”, majd a kórházat is jelenti. Egyelőre annyit érez: „Nagyon rossz most minden, de aztán rendbe fog jönni.” De hozzáteszi: „Csak az egészség nem.”⁶³

Én úgy látom, hogy a következő, elnehezedő időkben Ali költészetével, személyisége varázsával hódít magának baráti szakorvost is (korábban Pethő Bertalant, majd az ő jó barátját, a kitűnő, nagy hírű orvosdinasztia tagját: Balogh Ádámot). Orvosi vizsgálatok, kórház, operáció követik egymást óhatatlanul. Az első tortúrák után hazatérve, kedveszegetten számol be arról, hogy új, szigorú életmódra fogták.⁶⁴ Engem bizonyos fokig nyugtat az, hogy Ádámmal közvetlenül is tartja (tartjuk) a kapcsolatot, s ő, feleségestül, családotul őszinte híve Alinak. De mélyen megértem: az egészről az keseríti el Alit legjobban, hogy „*ebben a gyönyörű világban [...] én csak úgy hessegetem (orvosi rendeleltre) magamtól el az izgalmakat!*” Persze elképzelhetetlen lenne, hogy ne azzal folytassa: „*De azért dolgozom is...*” Na meg ki is fakad: „*Megette a fene, nekem se örülni, se sírni, se veszekedni, se feldühödni, se hahotázni – »soha többé?« kérdem ilyenkor.*” Fogas kérdések egy költőnél! Szinte eltörpül mellette a

⁶¹ Ua. az augusztus 31-i levél.

⁶² Aliék másként tértek vissza Hollandiából, én még maradhattam a Mikes-tagok kedves meghívásainak köszönhetően.

⁶³ Kolozsvár, 1992. szeptember 4.

⁶⁴ „*Szedem a napra kirendelt gyógyszeradagjaimat, várom, hogy erősödjem meg.*” „...sétálok és lemegyünk hetente ellenőrző vérvizsgára, EKG-ra a klinikára.” Új év előtt nem akar újra visszatérni Pestre. „*Egyelőre kórházból elegenden van s nyilván ott is kórházba dugnának, ha csak pár nap »kivizsgálásra« is.*” Kolozsvár, 1992. december 20.

kérdés: „...doktor úr, mennyi lehet hátra? Hát kérem 1 másodperctől 30 évig. Nos ez van.”⁶⁵

Ilyen háttér, ilyen feltételek és körülmények között születnek meg és látnak folyamatosan napvilágot az újabb versek, prózai darabok, még ha az addig megszokottnál jóval lassabban, nehezkesebben nyerek is el kötetformáikat. A mindkét országban átalakuló gazdálkodási rend, kultúrpolitika – különösen a kilencvenes évek elején – nem jelenti a könyvkiadás ütemének, minőségének javulását.

Már 1989 előtt Bukarestben kiadásra várokozik egy verskötet-kézirata.⁶⁶ A viharos idők során számos alakításon ment át. Változó okokból bizonyos verseket ki kell emelni belőle, másokkal (többször régebben keletkezettekkel) lehet bepótolni. Már maga a költő sem tudja biztosan, hogy végül milyen együttes alakul ki ebből.⁶⁷ Úgy látom: egyetlen olyan lírai gyűjteménye ez Aladárnak, amely nincs ciklusokba rendezve. Egyik, az életmű korábbi szakaszára visszautaló jellegzetessége az, hogy Kopacz Mari a címlaptervező. Még az akkori romániai kiadói viszonyok által behatárolt szegényes kivitelezésben is megragadó a versvilághoz és a politikai közeghez illő, színes borító. Ennek színei, uralkodó kékje nyomán írja be Ali a kort is jellemző, nekem szóló ajánlást: „*Drága Klári, jó tett helyébe kék könyvet várj: kéket a kékért, kék a kéknek nem vájja ki a kékjét, ezt meg kék érteni. Sajnos, én már kékülök: kikékülök rövidesen, úgy hogy ez lesz a kékrendeletem! a régi szeretettel.*”

Ez a verskötet így különösen „zilált”. Ebben a tekintetben is tükre korának. (Így hiszem: könyvritkaság.) De olyan remekek első megjelenési helye, mint amilyen például a *Fehér kakas a hóhullásban*; *Vágtat a hó, az utolsó kísértet*; *Az örök hó határa* – hogy csak a leghíresebb „havas” verseket említsem. De ebben jelenik meg a – megítélésem szerint – megkülönböztetett helyen

⁶⁵ Az előzőkben idézett, 1992. szeptember 4-én kelt levélből.

⁶⁶ Végül a kötet 1993-ban jelent meg *Keleti reneszánsz* címmel, a Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatásával.

⁶⁷ Egyszer leültünk, kértem, hogy próbáljuk datálni a verseket, amelyekre emlékszik, hogy körülbelül melyik mikor keletkezett. Nem sikerült mindet sorra venni, kideríteni. De magamnak ceruzával beírtam azokat a dátumokat, amelyeket akkor pontosítani tudott. Ugyancsak változatos. Találtunk 1982-est, de 1961–62-est is. A többség azért az 1985-ös *Ledőlési határidő* után írt versekből való.

álló vers: *Mint tükre előtt a komédiás* is. Máig megilletődve gondolok a nekem küldött ajándékversre, amelynek persze külön története van.⁶⁸

Ennek a fejezetnek a mottója kiválasztásánál máig is tétovázom vagy hat odaillő versrészlet között, s most, fejezetzáráshoz érve is fölöttébb dús a választék: milyen sorok érzékeltethetik ennek a nagy örömmel induló, megrázkódtatások bőségével folytatódó fordulatnak az időszakát, azt, amit a költő megélt, versben megörökített. Végül egy olyan 3x4 sort választok, amelyben az 1989–1992-ben és után végre összetalálkozó magyar íróknak, magának a kézfogásnak állít emléket. A dedikáció is erre utal. *Határ Győzőnek* szól a vers, a címe: *Külhoni költők*.

*Külhoni költők – s mind magyarok;
kit otthagytak és ki odament;
e sok jeles élő vagy halott
egy furcsa Európát jelent.*

*Az is mutatja, mi nincs rendben,
hogy Stockholm és Szereda között,
mint nemzetközi menetrendben
vers-Vereckénk mennyit költözött.*

*Versben-Verecke, érkezésünk
óta vagyunk mi már gazdagok;
egy anyanyelvhez mennyi népünk
és mennyi országunk adatott.*

⁶⁸ Haydn hallgatása közben – Klárinak karácsonyra.